

УДК 347.441

І. В. Давидова

КАТЕГОРІЯ ПОМИЛКИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ

Для сучасного цивільного права характерною є тенденція збільшення уваги до дослідження недійсності правочинів, їх правових наслідків, що обумовлено необхідністю забезпечити захист прав учасників цивільного обігу. Підставами, які найчастіше зустрічаються при визнанні правочину недійсним, є помилка та обман. В цьому контексті привертає увагу така підстава визнання правочину недійсним, як помилка.

Дослідженням даного питання в різні роки займалися такі вчені, як: М. М. Агарков, Д. М. Генкін, О. В. Гутников, І. В. Матвеев, Н. В. Рабінович, К. Л. Разумова, Р. О. Халфіна, В. П. Шахматова, Н. Д. Шестакова та ін. Разом з тим, зважаючи на той факт, що переважна більшість досліджень щодо недійсності правочинів, укладених внаслідок помилки та обману, здійснювалася в попередні періоди розвитку правової думки, до прийняття Цивільного кодексу України, є необхідність проведення сучасного аналізу проблем, пов'язаних з категорією помилки, що становить не тільки певний інтерес для науки, але й є необхідним для правозастосовної практики.

Отже, під помилкою в римському приватному праві розуміли невідповідність між волею та її вираженням. Помилка призводить до відсутності одного з реквізитів правочину, але вада волевиявлення викликана не незнанням права (що можна пробачити, за римським правом, лише неповнолітнім, жінкам, військовим), а незнанням фактів [1, с. 146].

В тлумачному словнику української мови поняття «помилка» визначається як неправильність у вчинках, діях, похибка тощо [2, с. 855].

Помилка може бути визначена, як невідповідність суб'єктивного образу об'єктивної дійсності, неправильне відображення навколишньої реальності у свідомості індивіда. Таке розуміння помилки є найбільш поширеним і застосовується також і в юриспруденції. Необхідно розмежовувати дане поняття з філософським розумінням помилки, відповідно до якого поняття помилки є протилежним поняттю істини, є ухиленням від істини [3, с. 88].

При розгляді питань, пов'язаних з помилкою, можна звернути увагу на те, що існує конфлікт інтересів особи, воля якої сформувався неправильно або волевиявлення не відповідає справжній волі, та осіб, які не мають відношення до помилки або мають відношення, але без злісного наміру, також вони повинні нести втрати через те, що їх контрагент помилявся.

Розглянемо деякі позиції авторів щодо визначення та характеристики помилки. Зокрема, К. П. Победоносцев зазначав, що якщо помилка стала відома після укладення правочину, від сторони, якій це невигідно, може виникнути вимога про визнання такого правочину недійсним. Говориться про небезпеку заохочувати такі вимоги (про визнання правочину недійсним внаслідок помил-

ки), тому як велика кількість контрагентів можуть, посиляючись на помилку, розраховувати на вигоду від правочину, і договори не мали б твердості, коли б вимоги, що походять з подібних мотивів, могли розраховувати на успіх [4].

За умови визнання помилки умовою недійсності правочину та, як наслідок, оспорення та розірвання даного правочину, необхідно визначити рамки такого визнання, встановити певні правила, винятки. З даного приводу К. Цвайгерт, Х. Кетц говорять про те, що не підлягає судовому захисту довіра до дійсності договору одного з партнерів, у першу чергу, в тих випадках, коли він при укладенні цього договору знав чи повинен був знати про помилку контрагента і не повідомив йому про це, хоча і мав би зробити це у відповідності з принципами чесного ведення ділових операцій. Далі необхідно буде миритися з оспорюваністю договору тому партнеру, чие волевиявлення стало причиною помилки контрагента, якщо той в даних обставинах міг цьому волевиявленню повірити і повірив, хоча інакше не уклав би договір саме такого змісту. І нарешті, оспорення повинно допускатися в тих випадках, коли обидві сторони при укладенні договору здійснюють спільну помилку і вона стосується обставини, яка, на їх думку, має основне значення для їх правочину. Ця умова не вважається виконаною, якщо в результаті тлумачення договору з'ясується, що ризик помилки, що стосується цієї основної обставини, повинна нести лише одна сторона і саме ця сторона заявляє про оспорюваність договору [5, с. 136–137].

В юридичній літературі можна зустріти таке визначення помилки: це неправильне сприйняття особою фактичних обставин правочину, що вплинуло на її волевиявлення, за відсутності якого можна було б вважати, що правочин не був би вчинений [6, с. 13].

Також під помилкою розуміється викривлене уявлення особи про обставини, які дійсно мають місце [7, с. 290].

Р. О. Халфіна під помилкою розуміє уяву про факти, які не відповідають дійсності [8, с. 28].

Відповідно до ст. 3.4 Принципів УНІДРУА 2004 р. [9] помилка — це помилкове припущення, що належить до фактів або правових норм, які існують на момент укладання договору. Наявність істотної помилки є однією з підстав недійсності договору (за формулюванням ст. 3.5 Принципів УНІДРУА — виникнення у сторони права відмовитися від договору). Критерієм оцінки помилки є зіставлення поведінки сторони та її волі з тим, як діяла б у подібній ситуації розумна особа, якщо б їй був відомий справжній стан речей, була б стороною, що помиляється, взагалі укладений спірний договір чи ні.

Правочини під впливом помилки відносяться до правочинів з вадами волі. Таку позицію поділяють М. І. Брагінський, М. В. Кротов, І. В. Матвеев, Н. В. Рабинович, Г. І. Стрельнікова, Н. Д. Шестакова та ін. На думку Р. Саватьє, традиційна класифікація видів вад волевиявлення є невдалою і потребує спрощення. Відповідно до цієї класифікації помилка є одним з чотирьох таких видів (інші три — насильство, обман та збитковість) [10, с. 188].

Для визначення правочину дійсним необхідним є єдність волі та волевиявлення. В літературі зазначається, що волевиявлення — це дія, що визиває,

змінює або припиняє права та обов'язки, тобто є зовнішнім вираженням волі. Завдання волевиявлення є правильно відображати внутрішню волю та доводити її до відома учасників правочину [11, с. 207]. Разом з тим на практиці часто виникає питання про те, якому з двох елементів правочину слід віддати перевагу в галузі юридичних відносин (внутрішньому, тобто суб'єктивному) чи зовнішньому (тобто об'єктивному).

В сучасній цивілістиці існує так звана «помірно-компромісна» позиція, згідно з якою право повинне виходити з єдності волі і волевиявлення, порушення якої може стати підставою для недійсності юридичного акта. До прихильників цієї позиції у вітчизняному цивільному праві слід віднести М. М. Агаркова [12], а також О. С. Йоффе, який у своїх дослідженнях відносно сутності правочинів відзначав, що діюче та той час законодавство не віддає переваги внутрішній чи зовнішній волі, а виходить з їхньої єдності в нормуванні правочину як вольового юридичного акта [13, с. 44–48].

Зустрічаються такі позиції науковців щодо визначення вад волі в правочинах, вчинених під впливом помилки. По-перше, це неправильне формування волі особи; по-друге, розбіжність між волею і волевиявленням або відсутність волі взагалі. До прихильників першого із зазначених підходів можна віднести О. С. Йоффе. Він зазначає, що при помилці правочин вчиняється внаслідок неправильного уявлення про моменти, що мають значення для його вчинення. Отже, недійсність правочину при помилці обумовлюється ненормальним процесом формування волі, спрямованої на вчинення правочину (а не відсутністю волі чи протиріччям між нею і волевиявленням) [14, с. 296].

Цікавою видається позиція Н. В. Рабинович, яка називала правочини, вчинені під впливом помилки, правочинами зі спотворенням справжньої волі сторони. Також робиться акцент на те, що в даній категорії правочинів існує порочність саме формування волі і не йде мова про відповідність вираженої волі справжній волі або не відповідність волевиявлення внутрішній волі [15, с. 62–63].

М. В. Кротов [33, с. 306], досліджуючи правочини, вчинені під впливом помилки, зазначає, що вони характеризуються наявністю зовні вираженої, на перший погляд відповідаючої внутрішній волі, яка, разом з тим, сформувалася під впливом обставин, що спотворюють дійсну волю особи.

А. М. Ерделевський зазначає, що вада правочину, вчиненого під впливом помилки, полягає в тому, що волевиявлення учасника правочину не відповідає його справжній волі внаслідок спотворення дійсної волі під впливом на неї помилки, що має істотне значення [16, с. 28].

О. В. Гутников зазначає, що при помилці формування волі суб'єкта при вчиненні правочину відбувається під впливом неправильних уявлень про обставини, що мають значення для його вчинення, хоча воля і відповідає його волевиявленню [17, с. 305].

Іншу позицію займають О. М. Садіков та Н. Д. Шестакова. Зокрема О. М. Садіков зазначає, що правочин, вчинений під впливом помилки, перестає відповідати ознакам правочину, тому як виражає волю його учасників неправильно,

внаслідок чого призводить до іншого результату, ніж який мався на увазі [18, с. 491–492]. Н. Д. Шестакова вказує на те, що порок волі або невідповідність внутрішньої волі волевиявленню є підставою для визнання правочину недійсним. Відносно помилки, як підстави для визнання правочину недійсним, зазначається, що виражена в правочині воля невірно склалася і правочин тягне для учасника інші правові наслідки, ніж ті, які він мав на увазі насправді [19, с. 64–65].

На думку В. Г. Голишева, вчиняючи правочин під впливом помилки, особа діє у прагненні досягти юридичних наслідків, яких насправді не бажає. Невідповідність між волею і волевиявленням, що при цьому виникає, має ненавмисний характер, оскільки перебуває поза свідомістю особи. Із зазначеного вище автор робить висновок, що воля особи в даному випадку є вільною, але недостатньо свідомою [20].

Після проведеного аналізу різних точок зору з досліджуваного питання можна дійти висновку, що кожна з наведених позицій має свої недоліки. Так, не можна говорити про те, що при помилці особа прагне досягти тих наслідків, яких насправді не бажає (як вважає В. Г. Голишев [20]). Маючи на меті отримати певний результат, вона несвідомо обирає невірний спосіб поведінки. Також має недолік точка зору про те, що помилкою є, коли воля не відповідає волевиявленню, так як воля, що з'явилась на підставі помилки, вже є порочною і не потребує ніяких додаткових чинників.

Як зазначається у юридичній літературі, найбільш прийнятною є позиція, згідно з якою у правочинах, вчинених під впливом помилки, порочне формування волі. При цьому визначаються три стадії, які необхідні для процесу формування волі, а саме: 1) виникнення необхідності і розуміння способів її задоволення; 2) вибір способу задоволення необхідності; 3) прийняття рішення здійснити правочин [21, с. 7].

Є. О. Коломієць зазначає, що якщо має місце на стадії виникнення потреби неправильне формування волі або розуміння способів її задоволення, то не можна буде визнати його недійсним, так як по суті йдеться про помилку щодо мотивів правочину. Таким чином, порок волі у правочинах під впливом помилки вбачається як хибне формування волі (окрім стадії мотивації), а не тому, що воля не відповідає волевиявленню [22, с. 26].

Зазначена позиція, на наш погляд, є раціональною відносно пороку формування волі у правочинах під впливом помилки.

Продовжуючи дослідження питань пороку волі у правочинах, укладених під впливом помилки, викликає сумнів застосування терміна «порок волі» відносно до випадків помилки. Помилка, яка призвела до формування внутрішньої волі особи (зазвичай вона не має впливу на дійсність правочину), може бути виражена через поняття «порок волі». Якщо ж помилка викликала розбіжність дійсної волі і волевиявлення, її краще було б називати «пороком волевиявлення». В даному випадку внутрішня воля сформована вірно, однак, внаслідок помилки, отримала ззовні неправильне вираження. Але в літературі дані категорії мають одну спільну назву «вади волі».

З цього приводу В. А. Ойгензіхт зазначав, що воля є єдиним процесом психічного регулювання і «порок волі» виникає не під час укладення правочину, коли дається згода на його укладення (тобто коли психічне регулювання відтворюється у діях), а на стадії внутрішнього вольового процесу. Як правило, він має місце на стадії прийняття рішення в результаті допущеної помилки або стороннього впливу [11, с. 208–209].

О. Ю. Зезекало доходить висновку, що в широкому сенсі пороком волі може називатися як помилка, що призвела до невірної формування внутрішньої волі особи, так і помилка, що служить підставою невідповідності волі та волевиявлення [23, с. 30].

Вольовий характер договору має важливе значення при визначенні чинності договору та настання відповідних юридичних наслідків. Договір завжди є свідомою вольовою дією, яка відбувається виключно з волі людини.

Воля, що не виражена зовні, не має значення з точки зору права, оскільки право не надає значення одному психологічному процесу формування волі. Таким чином, з точки зору права, важливим має бути об'єктивований результат цього психологічного процесу, щоб воля була виявлена зовні [24, с. 19].

Таким чином, можна зробити підсумок, що невідповідність волевиявлення внутрішній волі характеризується відсутністю справжнього наміру сторони отримати певний результат.

Підсумовуючи проведене дослідження, вважаємо, що під помилкою слід вважати як неправильне сприйняття особою фактичних обставин правочину, що вплинуло на її волевиявлення, за відсутності якого можна було б вважати, що правочин не був би вчинений, так і припущення щодо фактів або правових норм, яке не відповідає реальним обставинам, існуючим на момент укладання договору.

Література

1. Дождев Д. В. Римское частное право [учеб. для вузов] / Под ред. В. С. Нерсесянца. — [2-е изд., изм. и доп.]. — М. : НОРМА, 2005. — 784 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. ; Ірпінь : Перун; 2001. — 1440 с.
3. Энциклопедический словарь [репринтное воспроизведение издания Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон 1890 г.]. — М. : ТЕРРА, 1991. — Т. 23 : Жилы-Земпах. — 480 с.
4. Победоносцев К. П. Курс гражданского права / К. П. Победоносцев. — репринт. воспр. изд. — М. : СПАРК, 2007.
5. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права : в 2 т. / К. Цвайгерт, Х. Кетц. — [пер. с нем.] — М. : Международные отношения. — Т. 2. : Договор. Неосновательное обогащение. Деликт. — 1998. — 512 с.
6. Дзера О. Недійсність правочину (угоди) за новим цивільним кодексом України / О. Дзера, О. Отраднова // Юридична Україна. — 2003. — № 10. — С. 5–18.
7. Харитонов Е. О. Гражданское право Украины : учеб. / Е. О. Харитонов, Е. И. Харитонова, А. В. Старцев. — [5-е изд.]. — Х. : Одиссей, 2010. — 920 с.
8. Халфина Р. О. Популярный словарь-справочник по советскому гражданскому праву / Р. О. Халфина, М. Г. Масевич. — М. : Знание, 1983. — 224 с.
9. Принципы международных коммерческих договоров (Принципы УНИДРУА) 2004 г. ; [пер. с англ. А. С. Комарова]. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : www.unidroit.org/russian/principles/contracts/principles2004/blackletter2004.pdf

10. Саватье Р. Теория обязательств: юридический и экономический очерк / Р. Саватье ; [пер. с франц. и вступит. статья Р. О. Халфиной]. — М. : Прогресс, 1972. — 440 с.
11. Ойгензихт В. А. Воля и волеизъявление (Очерки теории, философии и психологии права) / В. А. Ойгензихт. — Душанбе : Дониш, 1983. — 256 с.
12. Агарков М. М. Понятие сделки по советскому гражданскому праву / М. М. Агарков // Избранные труды по гражданскому праву: в 2 т. — Т. II. — М. : Центр ЮрИнфоР, 2002. — С. 333–360.
13. Иоффе О. С. Основы советского гражданского законодательства / О. С. Иоффе, Ю. К. Толстой. — Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1962. — 216 с.
14. Иоффе О. С. Избранные труды: в 4 т. — Т. 2. Советское гражданское право / О. С. Иоффе. — СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. — 511 с.
15. Рабинович Н. В. Недействительность сделок и ее последствия / Н. В. Рабинович. — Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1960. — 171 с.
16. Эрделевский А. Заблуждение относительно природы сделки / А. Эрделевский // Закон. — 2002. — № 1. — С. 27–29.
17. Гутников О. В. Недействительные сделки в гражданском праве. Теория и практика оспаривания / О. В. Гутников. — М. : Бератор-Пресс, 2003. — 576 с.
18. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой (постатейный). / [Г. Е. Авилов, В. В. Безбах, М. И. Брагинский и др.] ; отв. ред. О. Н. Садилов. — [3-е изд., испр. и перераб.]. — М. : ИНФРА-М, 2005. — 1062 с.
19. Шестакова Н. Д. Недействительность сделок / Н. Д. Шестакова. — [2-е изд., испр. и доп.]. — СПб. : Юрид. центр Пресс, 2008. — 360 с.
20. Гольшев В. Г. Существенное заблуждение как основание признания сделки, совершенной в кредитной сфере, недействительной / В. Г. Гольшев // Банковское право. — 2000. — № 4.
21. Хейфец Ф. С. Недействительность сделок по российскому гражданскому праву / Ф. С. Хейфец. — [2-е изд., доп.]. — М. : Юрайт, 2000. — 162 с.
22. Коломиец Е. А. Заблуждение и обман как условия недействительности сделок : дис. ... канд юрид наук : 12.00.03 / Евгений Александрович Коломиец. — Краснодар, 2005. — 179 с.
23. Зезекало А. Ю. Заблуждение при совершении сделки: европейская правовая традиция и современное российское право : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Александр Юрьевич Зезекало. — Томск, 2008. — 221 с.
24. Новицкий И. Б. Сделки. Исковая давность / И. Б. Новицкий. — М. : Госюриздат, 1954. — 245 с.

Анотація

Давидова І. В. Категорія помилки в цивільному праві та законодавстві. — Стаття.

У статті розглядаються та аналізуються позиції науковців щодо визначення такої категорії, як помилка при укладенні правочину. Приділено увагу таким поняттям, як воля та волевиявлення. Досліджено питання щодо пороку волі у правочинах, укладених під впливом помилки.

Ключові слова: правочин, недійсність правочину, помилка, підстава, воля, волевиявлення, порок волі.

Аннотация

Давидова И. В. Категория ошибки в гражданском праве и законодательстве. — Статья.

В статье рассматриваются и анализируются позиции ученых относительно определения такой категории, как ошибка при заключении сделки. Уделено внимание таким понятиям, как воля и волеизъявление. Изучен вопрос относительно порока воли в сделках, заключенных под влиянием ошибки.

Ключевые слова: сделка, недействительность сделки, ошибка, основание, воля, волеизъявление, порок воли.

Summary

Davidova I. Category mistakes in civil law and legislation. — Article.

The article reviews and analyzes the positions of scholars on the definition of this category, as an error at the conclusion of the transaction. Attention is paid to such concepts as freedom and expression. The question of vice will in contracts concluded under the influence of errors.

Keywords: transaction, the invalidity of the transaction, error, reason, will, will, will defect.

УДК 347.238.1 (477)

О. І. Сафончик

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА СПІЛЬНОЇ ЧАСТКОВОЇ ВЛАСНОСТІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Спільна власність є різновидом права власності, що ускладнена множинністю суб'єктів, і є правовою формою об'єднання майна фізичних і юридичних осіб, держави, територіальних громад з метою співпраці, об'єднання їх зусиль для досягнення певної мети. У випадку, коли майно належить на праві власності кільком особам (суб'єктам права власності, яких називають співвласниками) одночасно, між ними виникають відносини спільної власності. Отже, право спільної власності — це право двох або більше осіб (співвласників) на один і той самий об'єкт (ст. 355 ЦК України) [1].

Спільний об'єкт може складатися з однієї індивідуально визначеної речі або сукупності речей, які можуть бути подільними або неподільними, проте як об'єкт права власності вони утворюють єдине ціле. Це означає, що право кожного із співвласників поширюється на весь об'єкт у цілому, а не на його частину. У зв'язку з цим для права спільної власності характерна множинність суб'єктів і єдність об'єкта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Сформульовані у статті результати дослідження ґрунтуються на працях українських і російських учених-юристів радянського і сучасного періодів у галузі цивільного права: М. В. Антокольської, А. В. Венедиктова, Д. М. Генкіна, К. П. Граве, О. В. Дзери, Н. Д. Єгорова, І. В. Жилінкової, М. В. Зимельової, О. С. Йоффе, Н. Ю. Ліннікової, Р. П. Мананкової, М. Г. Маркової, В. Ф. Маслова, Є. А. Суханова, Ш. Тайганазарова, Р. О. Халфінової, Є. О. Харитова, Ю. С. Червоного, Ш. Д. Чикнашвілі, В. П. Шкредова та інших дослідників права власності.

Мета статті. Метою даної статті є дослідження питань реалізації права спільної сумісної власності, а також формування пропозицій щодо правового регулювання відносин спільної власності.

Виклад основного матеріалу. Право спільної власності в об'єктивному сенсі — це сукупність правових норм, що регулюють відносини по володінню, користуванню та розпорядженню власниками на свій розсуд спільною річчю,